
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.3.1>

П. Б. Пилипишин

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

РОЗУМНИЙ ІНДИВІДУАЛІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ М. МОНТЕНЯ

У статті було проведено аналіз філософсько-правових ідей епохи Відродження, яка в розумінні індивідуалізації намітила нові тенденції, адже вперше в історії філософсько-правової думки починає розкриватися суть особистої свободи і відповідальності. Через навернення людини до естетичних ідеалів мислителі Відродження намагалися утвердити гармонійність тіла та душі в людині. Визначено, що найбільш ефективною у цьому плані була філософсько-правова позиція М. Монтеня, яка ґрунтувалась якраз на узгодженні суспільних та індивідуальних інтересів. На його думку, з одного боку, людина не повинна ставити власні інтереси понад усе, але, з іншого боку, не має розчинятися у суспільному життєвому вирі, підпорядковуючи своє життя суспільним нормам та інтересам. Отже, суспільні інтереси не повинні завдавати шкоди особистісним.

Зазначено, що суть індивідуалізму Монтеня полягає у відреченні від звичаїв і традицій як умови соціальної стабільності та як непорушних і незмінних законів моралі, оскільки вони не сприяють самостійності людських вчинків, приглушують природу людини та не дають їй можливості бути автономною, користуватись власним розумом, брати на себе відповідальність.

Сформульовані філософсько-правові ідеї М. Монтеня, які мали безумовний вплив на індивідуалізм, а саме: людина є самоцінною, самодостатньою та автономною, яка прагне до самостійного визначення долі та права на самостійне життя; диктат звичаїв та традицій як умови соціальної стабільності змушує людину до протиприродних поглядів та вчинків і позбавляє її здатності до самостійного вчинку; гармонійність суспільних та приватних інтересів – коли суспільні інтереси не завдають шкоду приватним, індивід не розчиняється у суспільному життєвому вирі, а власні інтереси не ставляться понад усе; при прийнятті правого рішення людина повинна опиратися на соціальні чинники і загальнолюдські цінності; критерій істини – розум; своєрідність є одна з передумов і форм прояву свободи; найвище досягнення людини – морально-правова позиція, яка є автономною, незалежною від панівних думок та забобонів; толерантність – це співчуття до інших, розуміння їх інакшості та своєрідності.

Ключові слова: М. Монтень, Відродження, індивідуалізм, індивід, толерантність, автономність, мораль, розум, свобода.

Постановка проблеми. Мислителі Ренесансу закріпили в історії ідею нату-
ралізму, згідно з якою людина – пан над

всією природою, творець власного життя.
У розумінні індивідуалізації епоха Від-
родження намітила нові тенденції, адже
вперше в історії філософсько-правової
думки починає розкриватися суть осо-

бистої свободи і відповідальності. Через навернення людини до естетичних ідеалів мислителі Відродження намагалися утвердити гармонійність тіла та душі в людині. При цьому – надавши значення обидвом факторам, як душі, так і тілу. Так, з одного боку, душа – це критерій морально-правової поведінки, з іншого боку – це поведінка залежить від ірраціональних почуттів, розуму. Разом із тим філософія права Відродження відкидає подвійну детермінованість людського вчинку, коли антисоціальний вчинок – це не лише результат волі людини, але й гріховності тіла чи наслідок долі або фортуни. Відтепер відповідальність повністю покладається на людину, яка наділена Богом свободою волі, є творцем самої себе. Через призму цієї концептуальної установки відбувся розвиток філософсько-правової думки епохи, відповідно до якої поведінка людини розглядається через свободу волі, мотиви, ірраціональне в людині. Натомість детермінованість поведінки божественною волею відходить на другий план.

Усі вище названі філософсько-правові досягнення в період Відродження мали неабиякий вплив на тогочасний індивідуалізм. Разом із тим серед багатьох відомих мислителів цього періоду необхідно виділити Мішеля Монтеня, філософсько-правові ідеї якого заклали фундамент для подальшого розвитку розумного, гуманістичного індивідуалізму як запоруку самоствердження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням індивідуалізму, індивідуалізації приділили увагу такі науковці, як А.С. Бандурка, В.П. Войтенко, Н.І. Гібадулліна, Є.А. Гулянська, А.Х. Горфункель, Н.С. Глущенко, О.В. Грищук, Є.В. Карташева, О.М. Корх, М.Ю. Неврозов, В.І. Самохвалова, Х.Т. Слюсарчук, Т.Д. Федорова, М.М. Чобонюк, З.О. Шевченко, А.І. Яручик та інші. Ними було досліджено проблематику окремих аспектів індивідуалізму або ж суміжних понять, таких як: гуманізм, антропоцентризм, людиноцентризм, лібералізм тощо. Однак маємо зазначити, що в науковій літературі не проводилося детального аналізу розвитку індивідуалізму у філософії права через історичний ракурс. Саме тому більш

прискіпливого дослідження потребує індивідуалізм у різні історичні епохи, в тому числі і в епоху Відродження.

Метою статті є вивчення особливостей формування і розвитку ренесансного індивідуалізму через розкриття філософсько-правових ідей Мішеля Монтеня. На цій базі будуть зроблені висновки про вплив філософії права Ренесансу та Мішеля Монтеня на індивідуалізм.

Виклад основного матеріалу. Аксіологічний підхід в епоху Відродження розроблявся на основі людської суб'єктивності [1, с. 22]. У числі тих, хто сприяв поширенню індивідуалістичних цінностей, – власне й філософсько-правової течії індивідуалізму чільне місце посідає Мішель Монтень. [2, с. 138] Своє повне втілення гуманістичний індивідуалізм, який був розроблений у творах зачинателів ренесансного гуманізму, знайшов в працях М. Монтеня. Л. Блан колись підкреслив, що ніколи індивідуалізм не проповідували з такою глибиною і таким блиском, як у Монтеня [3, с. 80]. Мішель Монтень завдяки саморефлексії й творчій діяльності став одним із титанів думки, який відстоював гуманістичний індивідуалізм як запоруку самоствердження, вільно висловлюючи свої погляди та переконання. С.І. Яручик вважає, що саме М. Монтень є одним із засновників індивідуалізму, де вищою цінністю виступає вільна особистість [2, с. 41, 138].

Гуманістичний індивідуалізм знайшов своє повне втілення в Монтенєвих «Дослідах», де присутній багаторічний, безперестанний самоаналіз, пильна увага до самого себе, до всього багатогранного життя людської особистості в усіх її проявах [4, с. 229–230]. Філософ пише: «Я виставляю на огляд життя буденне і позбавлене будь-якого блиску». Він стверджує про законність і необхідність застосування моральної філософії «до життя повсякденного і простого», бо «кожна людина повністю в своєму розпорядженні є тим, що властиво всьому роду людському» [5, с. 27]. На переконання Монтеня, життя людини є повноцінним, якщо в людині, як істоти діалектично рухомої, поєднуються та узгоджуються негативні та позитивні вияви. У «Дослідах» постійно вка-

зується, що лише завдяки самопізнанню можливо розкрити особливості власного «Я» [2, с. 141].

Як підкреслює Монтень, саме звичаї і традиції як умови соціальної стабільності авторитарно диктують людині кожний крок її життєвого шляху і часом примушують до зовсім протиприродних поглядів та вчинків. Такий диктат із розвитком суспільства стає все більш небезпечним. Безглуздо наслідуючи традиції, які нав'язуються індивіду як непорушні і незмінні закони моралі, людина цілком втрачає здатність до самостійного вчинку. Саме тому не слід вірити церкві, яка повчає, що всі є нікчемними, бо кожен із нас, як вважає мислитель, є самодостатнім та самоцінним, своєрідним космосом. Визнання самодостатності і самоцінності кожної особистості має не тільки зовнішнє (божеественне невтручання і байдужність), але і внутрішнє обґрунтування, яке полягає в тому, що індивід може бути автономним і керуватися власним розумом і оцінками. Більш того, найрозумніше розраховувати на самого себе, довіритися своїм власним силам, у собі самому знайти волю і самому доглядати за собою, оскільки покладатися на допомогу Всевишнього або якихось інших зовнішніх сил немає сенсу [6, с. 62]. Отже, суть індивідуалізму Монтеня полягає в усвідомленому ствердженні ідеалу автономної, незалежної від традицій та звичаїв особи, яка починає поступово усвідомлювати власну цінність і цінність інших; особи, що опановує власну долю і активно відстоюючи право на це перед різного роду спільнотами та соціальними інституціями. У кінцевому підсумку індивідуалізм і все індивідуальне почало втрачати колишню печатку безумовної гріховності і неприпустимості, внаслідок прагнення індивідуума до самостійного визначення своєї долі, до визнання власних прав та індивідуальної своєрідності [6, с. 49].

На думку Монтеня, традиційно негативне ставлення суспільства до будь-яких настанов людини на задоволення своїх приватних інтересів, на особисте щастя є серйозною перешкодою на шляху дійсно незалежного самовизначення людини. Мислитель не є противником необхідності самопожертви з боку індивіда заради

інших, однак заради ближнього не слід забувати і про себе і своє особисте, яке не йде ні в яке порівняння із загальним. Філософія права Монтеня індивідуалістична, і він постійно підкреслює цей її характер. Із метою відстояти незалежність і самостійність людської особистості Монтень зазіхає навіть на вимоги християнської моралі: «Від кого-то батько мій чув, що заради ближнього потрібно забувати про себе, що приватне не йде ні в яке порівняння із загальним. Більшість поширених у світі правил і настанов ставить собі завданням витягти нас з нашого усамітнення і вигнати на площу, щоб ми працювали на благо суспільству. Вони задумані з тим, щоб, надавши на людей благодію, примусити їх відвернутися і відволіктися від свого Я» [5, с. 367, 284].

Індивідуалістична позиція Монтеня не є протиставлення індивідуума суспільству або іншим людям. Однак тогочасний світогляд вимагав створення нової системи моральності, де подолано вантаж лицемірних і традиційних уявлень, звільнено людську особистість, визнано її самоцінності. Таке звільнення у філософії права Монтеня випереджало конкретні історичні та соціальні рамки тогочасного періоду та мало неабияке історичне значення. У філософії права Монтеня головне – це визнання самодостатності людського життя, мислитель стверджує, що «краще наше творіння – життя відповідно до розуму». Тому сенс і виправдання людського життя надає саме моральний зміст [7, с. 212]. Основу філософії Монтеня становить гуманістичний індивідуалізм, що передбачає втілення особистого буттєвого проєкту та першочергове право людини на особисте життя. Життя людини, згідно з Монтенем, – це нерівний, неправильний і різносторонній рух, яке є абсолютним та унікальним. Унікальність життя залежить від того, наскільки людина сама унікальна. Для Монтеня життя є самостійним та особливим, не схожим на життя інших, воно не є засобом порятунку й спокути первородного гріха та досягнення якоїсь іншої мети, що перевищує саму людину, а є щоденним проживанням й задоволенням індивідуальних потреб. Отже, згідно з філософією права цього дослід-

ника індивідуалізму, сенс життя полягає у самому житті. Життя – найвища цінність для людини, тому саме принцип самоцінності й самоцільності життя є основою розуміння питання про її сенс [2, с. 211].

Як вважають дослідники, позицію Монтеня правомірно назвати розумним індивідуалізмом, адже цей мислитель намагається створити цілісний образ людини без жодних обмежень та упереджень. Людина повинна самооновитись і народитись удруге через самоосмислення, тобто стати індивідуальністю. Він висуває критерій розуму й чесноти, без яких неможливо користуватись у земному житті задоволеннями й досягти справжнього щастя. Монтень наголошував, що нашому розуму верховне керівництво душею надала філософія, яка поклала на нього приборкання всіх пристрастей людини. Якщо врахувати думки сучасних вітчизняних учених, такий підхід Монтеня можна віднести до філософської рефлексії, де проблема індивідуального набуває повноправного статусу й стає пошуком ідентичності індивідуальної самосвідомості [8, с. 247].

Монтень вважає, що протиприродно вимагати від індивіда відвернутися від свого «Я» і працювати лише на благо суспільства. Разом із тим Монтень, попри шанобливе, більш того – пріоритетне відношення до приватних інтересів індивідів, зовсім не закликає до протиставлення інтересів індивіда інтересам суспільства в цілому. Однак суспільні інтереси не повинні завдавати шкоду приватним, і у всіх ситуаціях суспільство має пам'ятати про права приватних осіб [5, с. 27].

Монтень відстоює принцип гармонійності в індивідуалізмі, саме тому він не вважає це філософсько-правове явище негативним проявом, тим більше егоїзмом. Так, філософ відстоює взаємоузгодженість у людині природних та соціальних виявів, де людина, з одного боку, не ставить власні інтереси понад усе, а з іншого боку, не розчиняється в суспільному життєвому вирі й не підпорядковує своє життя суспільним нормам та інтересам. Окреслена мислителем людина є природною істотою, що слідує своїй людській природі, а також самодостатньою особистістю. Така людина характеризується такими

ознаками: чесністю, тактовністю, гідністю, оскільки вона здатна реалізовувати свою неповторність й у своїх судженнях та життєвих виявах спирається на міцний фундамент соціальних чинників і загальнолюдських цінностей. Філософія права Монтеня є свідченням гармонійності та життєвої мудрості, бо поєднала в собі вміння узгоджувати й поєднувати природне та соціальне, індивідуальне й загальнолюдське. Кожне життя передбачає забезпечення як власних життєвих потреб, так і суспільних. Індивідуальне життя людини передбачає виконання певних видів суспільної діяльності, яка полягає в обов'язках, соціальній ролі, дотриманні звичаїв та загальнолюдських пріоритетів і цінностей. Життя людини є щасливим, якщо людина дотримується золоті середини: не нехтує духовними та фізичними насолодами, але надмірно ними і не захоплюється. Кожна людина повинна самостійно знайти оптимальний шлях, який приведе її до щастя й добра [2, с. 137–138, 210–211]. Гармонійність можливо досягнути через моральну позицію. Ця позиція змушує діяти через самостійний вибір, у своїй поведінці об'єднуючи особистісні та суспільні інтереси. Тому що корисною суспільству і іншим людям може бути тільки суверенна особистість [7, с. 212].

Індивідуалістичне розуміння людини передбачає, що всі люди, незважаючи на те, що мають багато відмінностей, змінюються протягом свого життя, разом із тим мають однакову природу, однакові інстинкти. Тому життя людей підпорядковане певним законам, які розуміються Монтенем як відображення звичок і звичаїв, а не якоїсь незмінної і абсолютної справедливості. На думку філософа, не слід пов'язувати занадто великих надій із реалізацією в майбутньому якихось ідеальних законів. Із цього Монтень робить практичний висновок: не потрібно керуватися новими ідеями, жертвувати заради них своїм життям чи життям інших, досить керуватися в поведінці принципами консерватизму і толерантності. Критерій істини слід шукати в собі, бо це є наш розум [9, с. 16]. Як пише Монтень: «Я не поділяю загальної помилки, яка полягає в тому, щоб міряти усіх однією міркою.

Я охоче уявляю собі людей, не схожих зі мною... Я допускаю й уявляю собі тисячі інших способів життя, і, всупереч загальному звичаю, з більшою готовністю приймаю несхожість іншої людини зі мною, ніж подібність. Я анітрошки не нав'язую іншому моїх поглядів і звичаїв і розглядаю його таким, яким він є... вимірюючи його, так би мовити, його власною міркою... І я тим більше люблю їх і шаную, що вони інші, ніж я. І нічого я так не хотів би, як щоб кожного з нас оцінювали окремо і щоб мене не стригли під одну гребінку» [5, с. 360]

Уявлення людини про своє місце у світі, згідно з Монтенем, повинно ґрунтуватися на об'єктивному співчутливому ставленні до всього суцього. «Звідси випливає, що відношення «Я – Інший» передбачає дотримання трьох найбільш взаємопов'язаних норм співжиття людей: загально-світоглядного, моральнісного, правового». У свій час Монтень вдався до антропологічної рефлексії, яка посприяла дотриманню на паритетних засадах гуманності, моралі, права, свободи як міжіндивідуального, так і міжспільнотного співжиття [2, с. 168]

Згідно з поглядами філософа, свобода є найбільшою благодатною чеснотою, «справжня свобода полягає в тому, щоб цілком панувати над собою». Основними видами свободи Монтень вважає: єдність у думці, у почуттях, у волі [10, с. 286]. Для Монтеня здатність особистості до вільного самовизначення невід'ємна від її індивідуальної своєрідності, тому що вільний індивід і є своєрідним і, навпаки, своєрідність – одна з передумов і форм прояву свободи. Тому Монтень фактично вперше сформулював найважливішу вимогу новоєвропейського індивідуалізму – вимогу толерантного відношення до всього незвичного і своєрідного, до чужих звичаїв і вдач [6, с. 63].

Отже, своєрідність філософсько-правових поглядів Монтеня можна звести до такого: а) перевага спостереження і здорового глузду над понятійними спекуляціями, які характерні для філософської традиції середньовіччя; б) гуманізм, тобто орієнтація інтересів тільки на земні і людські проблеми; в) практичне розуміння завдань філософії права, покликаної бути мистецтвом життя; г) епікуреїзм, впливає з трактування щасливого життя

як єдиного блага; д) скептицизм як утримання від невизначених, а тому непотрібних теоретичних суперечок; е) натуралізм, згідно з яким природа – це зразок для людини і її мистецтва життя; ж) раціоналізм у визначенні розуму як критерію істини; з) релятивізм при оцінці як конкретних істин, так і законів співжиття; і) консерватизм і толерантність практичної філософії права [9, с. 16].

Висновки. Підсумуємо і ми декілька важливих філософсько-правових поглядів М. Монтеня, які мали безумовний вплив на індивідуалізм: людина є самоцінною, самодостатньою та автономною, яка прагне до самостійного визначення долі та права на самостійне життя; диктат звичаїв та традицій як умови соціальної стабільності змушує людину до протиприродних поглядів та вчинків і позбавляє її здатності до самостійного вчинку; гармонійність суспільних та приватних інтересів – коли суспільні інтереси не завдають шкоду приватним, індивід не розчиняється у суспільному життєвому вирі, а власні інтереси не ставляться понад усе; при прийнятті правового рішення людина повинна спиратися на соціальні чинники і загальнолюдські цінності; критерій істини – розум; своєрідність – одна з передумов і форм прояву свободи; найвище досягнення людини – морально-правова позиція, яка є автономною, незалежною від панівних думок та забобів; толерантність – це співчуття до інших, розуміння їх особливості та своєрідності.

Остання тенденція є, на нашу думку, цілковитою заслугою відомого філософа М. Монтеня, який, продовжуючи лінію паритетності, запропонував своє бачення узгодження суспільних та індивідуальних інтересів. На його думку, з одного боку, людина не повинна ставити власні інтереси понад усе, але, з іншого боку, не має розчинятися в суспільному життєвому вирі, підпорядковуючи своє життя суспільним нормам та інтересам. Отже, суспільні інтереси не повинні завдавати шкоди особистісним.

Таким чином, подібні філософсько-правові тенденції вперше в історії стали підґрунтям для розвитку: природного права, серцевиною якого є природні права і свободи людини; формування правосвідомо-

сті та самосвідомості людини; значення правової освіти та виховання для розвитку особистості, її самоствердження; розуміння свободи як невід'ємного атрибуту людської гідності; зміни філософсько-правових проблем з онтологічних на етичні, моральні, політичні, правові; новому розумінню значення соціальних норм та принципів на вплив правової поведінки; появи поняття «особистість», «індивід» через розуміння людини як самоцінності, своєрідного космосу; розуміння правового діяння як наслідку сліпого детермінізму через відкриття раціональних та ірраціональних чинників; визнання особистості як суб'єкта права, наділеного індивідуальними якостями; формування нового типу індивідуалізму – розумного.

Список використаної літератури:

1. Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.
2. Яручик А.І. Світоглядно-гуманістична концепція Мішеля Монтеня : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Київ, 2016. 247 с.
3. Блан Л. История французской революции: В 2 т. Санкт-Петербург, 1907. Т. 1. 481 с.
4. Горфункель А. Х. Философия эпохи Возрождения. Учеб. пособие. Москва : Высш. школа, 1980. 368 с.
5. Монтень М. Опыты: В 3 кн. Москва : ТЕРРА, 1991. Кн. 3. 864 с.
6. Корх О.М. Проблема індивідуалізму (історико-філософський аналіз) : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.05 ; Дніпропетровський національний ун-т. Дніпропетровськ, 2002. 397 с.
7. Чобанюк М.М. Феномен гуманізму: чувство времени. Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Сер. : Літературознавство. 2013. Вип. 4(1). С. 207–214.
8. Феномен буття людини: сучасна західноєвропейська філософська рефлексія. Київ : УЦДК, 1999. 278 с.
9. Штракс М.Г. Человек и природа в философии Возрождения. МАДИ (ГТУ). Москва, 2007. 23 с.
10. Монтень М. Проби: у 3 кн.; [пер. з фр. А. Перепада]. Кн. 3. Київ : Дух і літера, 2007. 383 с.

Pylypshyn P. Intelligent individualism as philosophical and legal position of M. de Montaigne

The article analyses philosophical and legal ideas of Renaissance, which set out new trends in the understanding of individualization as, for the first time in history of philosophical and legal thought, the essence of personal freedom and responsibility is revealed. Through appealing of a person to aesthetic ideals the Renaissance thinkers were trying to affirm the harmony of body and soul in a human. It is defined that the most effective in that respect had been philosophical and legal position of M. de Montaigne. It was based precisely on harmonization of social and individual interests. In his opinion, on one hand, a person does not have to put his own interests first, but, on the other hand, he does not have to dissolve in social life vortex by subordinating his life to social norms and interests. Thus, social interests shall not harm the personal ones.

It is stated that the essence of individualism of M. de Montaigne lies in renunciation of customs and traditions as a condition of social stability and as inviolable and unchanged moral laws, since they do not facilitate the independence of human acts, mute nature of mankind and do not give an opportunity to a person to be autonomous, to use his intelligence and to take responsibility.

It is defined philosophical and legal ideas of M. de Montaigne, which had an unconditional influence on individualism, in particular: a person is self-important, self-efficient and autonomous, and is aspiring to independent determination of fate and right for individual living; dictatorship of customs and traditions as a condition of social stability forces a person to think and act unnaturally, and deprives him of independent behavior ability; the harmony of social and private interests, when social interests do not harm the private ones, an individual does not dissolve in social life vortex, and his own interests are not put above all; while making a legal decision a person has to rely on social factors and common to humanity values; criteria of truth – intelligence; identity is one of the prerequisites and forms of freedom manifestation; the greatest human's achievement is moral and legal position, which is autonomous and independent of prevailing views and prejudices; tolerance is a sympathy for others, perception of their being different and uniqueness.

Key words: M. de Montaigne, Renaissance, individualism, an individual, tolerance, autonomy, morality, intelligence, freedom.